

ФАНЕТЫЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ Ё БЕЛАРУСКІМ ВУСНЫМ МАЎЛЕННІ

Вывучэнне вуснага маўлення – гэта адзін з перспектыўных напрамкаў развіцця сучаснай лінгвістыкі. Устойлівая ўвага лінгвістаў, скіраваная на вывучэнне жывога вуснага маўлення, абумоўлена тым, што ё працэсе сучаснай камунікацыі ўзрастае яго роля, пашыраюцца функцыі. Сучасны чалавек імкнецца выкарыстоўваць мову эфектыўна, у працэсе зносін змяняючы свае намаганні і выдаткі, але пры гэтым дасягаючы выніку – быць зразуметым і дакладна перадаць інфармацыю.

Агульная тэндэнцыя да мінімалізацыі маўлення, імкненне да эканоміі сваіх намаганняў, сродкаў у працэсе зносін вызначаюць тыя працэсы, якія маюць праяўленне на лексічным, граматычным і фанетычным узроўнях мовы пры вусным маўленні. На характар працякання гэтых моўных працэсаў уплывае сітуацыя, у якой знаходзіцца моўца ці суразмоўнікі, прадмет і мэта выказвання, індывідуальныя асаблівасці.

Працяканне фанетычных працэсаў у вусным маўленні залежыць ад умоў камунікацыі, а таксама ад таго, як вымаўляе моўца, як ён ставіцца да свайго вымаўлення. Цяжка ўявіць, што існуе нейкі адзіны стыль вымаўлення. Ёсць варыянты вымаўлення, якія залежаць не толькі ад тэмпу маўлення, націску, суседства гукаў, працы органаў маўлення, але і ад прыватных асаблівасцей моўцы, яго эмацыянальнага і псіхафізіялагічнага стану.

Вымаўленне можа быць выразным, калі нам трэба прыцягнуць увагу слухача да інфармацыі, калі гаворым здалёк, калі цягнем словы з нейкай прычыны і інш. Пры нязмушаным звязным натуральным маўленні назіраем значна меншую дакладнасць вымаўлення, непаўнату ё артыкуляцыі, гукі могуць вымаўляцца невыразна, рэдукавана. Ступень спантаннасці вуснага маўлення, хуткі тэмп і высокая частотнасць ужывання адзінак абумоўліваюць ступень непаўнаты.

Моўца напружвае органы маўлення менш, калі размова ідзе пра вядомыя суразмоўцу факты, калі ён знаходзіцца сярод знаёмых і родных. У такіх сітуацыях людзі разумеюць адзін аднаго добра, напружваць органы маўлення няма патрэбы, бо ўсе ўдзельнікі размовы ведаюць, пра што ідзе гаворка. У выніку гукі вымаўляюцца менш дакладна, канец слова ці фразы “глытаюцца”, выпадаюць гукі, склады. Калі кола слухачоў пашыраецца, да размовы далучаюцца незнаёмыя людзі, ад моўцы патрабуецца большая дакладнасць вымаўлення, большае напружанне органаў маўлення, каб быць зразуметым.

Акрамя недакладнасці ё вымаўленні, вуснае маўленне вызначаецца часам асаблівай рытмізаванасцю, адметным чаргаваннем націскных і ненаціскных складоў. Словы могуць губляць націск, вымаўляцца карацей і менш выразна і аб’ядноўвацца з націскным словам у адзін такт. Часам у такіх сітуацыях дакладнаму разуменню спрыяе інтанацыя, з якой прамаўляе моўца.

Для фанетыкі вуснага маўлення характэрна варыятыўнасць. Розная інтэнсіўнасць працякання фанетычных працэсаў абумоўлена стылем вымаўлення.

Галосныя гукі не пад націскам трапляюць пад рэдукцыю. Галосныя першага пераднаціскага склада ё параўнанні з націскным карацейшыя не менш чым у два разы, але ё вымаўленні захоўваюць свае асноўныя якасці і ўспрымаюцца выразна. У іншых ненаціскных складах галосныя яшчэ больш кароткія, але захоўваюць свае якасці і адрозніваюць словы.

Галосныя [i],[ы],[y] звычайна захоўваюць свае якасці ў ненаціскных складах, іншыя галосныя трапляюць пад аканне і яканне. Гук [y] на пачатку слова пасля галоснага не пад націскам мае рэдукцыю і змяняе сваю артыкуляцыю на [ў]: *ва ўніверсітэце*, *Вольга Уладзіміраўна* [ўлаз'ім'іраўна] і інш.; пачатковы [i] – на [й]: *яна ішла* [йана'йшла], *да Івана* [да'йвана], пасля цвёрдых зычных – на [ы]: *ён ішоў* [йон'ышоў] і інш. Гук [a] з пэўных прычын дапускае якасную рэдукцыю: *трава* [трьва], *вада* [вьда] і інш.

Выпадкі нулізацыі ненаціскных галосных гукаў у вусным маўленні магчымыя і абумоўлены няпоўным стылем вымаўлення: *дзесяць* [z'эс'ц'] *рублёў*, *бібліятэка* [б'ібл'атэка], *напішу* [напишу] і інш. Калі галосны гук страчваецца паміж аднолькавымі і блізкімі па артыкуляцыі зычнымі, яны ў вымаўленні некаторых моўцаў зліваюцца ў адзін доўгі зычны: *дваццаць* [двацц'] *рублёў* і інш. Знікненне галоснага можа выклікаць і страту складу: *дзесяць* [z'эс'], *дваццаць* [двацц'] і інш.

Шматлікімі з'яўляюцца выпадкі ўстаўлення кароткага гука [a] ў запазычаных словах, якія заканчваюцца нехарактэрнымі для беларускай мовы спалучэннямі зычных гукаў: *міністр* [м'ін'істар], *кадр* [кадар], *метр* [м'этар], *спектакль* [сп'эктакал'] і інш.

Зычныя гукі ў канцы слова перад наступным словам пры маўленні трапляюць у пазіцыю перад гукамі рознага тыпу. Пры поўным стылі і няхуткім тэмпе звонкія зычныя канца слова аглушаюцца: *год* [гот] *будзе*, *народ* [народ] *быў* і інш. Пры хуткім тэмпе перад звонкімі звонкія канца слова не аглушаюцца. Падобнае ж узнікае заўсёды ў выпадку далучэння энклітыкаў: *народ бы* [народ'бы] *быў* і інш. Пры хуткім тэмпе назіраецца таксама асіміляцыя па месцы і спосабе ўтварэння: *народ чысціў* [нароччысц'іў], *шалаш склалі* [шалассклал'і] і інш.

Пазіцыя канца слова – пазіцыя, дзе ў беларускай мове можна назіраць не толькі асімілятыўныя працэсы, але і спрашчэнне групы зычных са знікненнем гука. Напрыклад, у спалучэнні зычных [дт] у канцы іншамоўнага слова, што адлюстроўваецца на пісьме і з'яўляецца нормай літаратурнай мовы: *Кранітат*, *Шміт*, *Рэмбрант*.

У назоўніках жаночага роду, якія заканчваюцца на *-ць*, пры хуткім і сярэднім тэмпе маўлення назіраем працэс спрашчэння ў канцы слова: *радасць* [радас'] *вялікая*, *творчасць* [творчас'] *мастакоў*, *смеласць* [с'м'элас'] *знікла* і інш.

Пры хуткім тэмпе маем страты гукаў [z'], [ц'] у спалучэннях зычных у лічэбніках: *шэсць* [шэс'] *кніг*, *семдзесят* [с'эмс'ат'], *восемдзесят* [вос'эмс'ат'], *пяцьдзесят* [п'аз'ас'ат'], у форме інфінітыва: *у нас ёсць* [йос'] *патэра*, *хачу сесці* [сэс'] *там*, *трэба класці* [клас'] *туды* і інш.

Гэтыя прыклады ілюструюць характэрнае для носьбітаў мовы імкненне да набліжэння да фанетычнай структуры маўлення “зычны + галосны + зычны + галосны” з пазбяганнем у вымаўленні спалучэнняў зычных гукаў, паколькі беларусам характэрна агульная ненапружанасць, расслабленасць органаў у час маўлення.

У вусным маўленні пры вымаўленні спалучэнняў зычных на марфемным стыку даволі частотным з'яўляецца працэс спрашчэння спалучэнняў зычных. Так, цэнтральныя выбухныя зычныя гукі часта не вымаўляюцца ў такіх спалучэннях: *стк* → *ск*: *артыстка* ([артыска]), *машынiстка* ([машын'іска]); *стц* → *сц*: *аб артыстцы* [артысцы], *аб нявестцы* [н'ав'эсцы]; *нтк* → *нк*: *студэнтка* ([студэнка]), *магістрантка* ([магістранка]); *нтц* → *нк*: *аб студэнтцы* ([студэнцы]), *аб магістрантцы* ([магістранцы]); *зд[т]к* → *з[с]к*: *паездка* ([пайэска]); *гск* [кск] → *ск*: *пецярбургскі* ([п'ец'арбургск'і] і інш. У пэўных выпадках гэта стала нормай: *выязны*, *позна*; *посны*, *кантрасны*, *сэрца* і інш.

На марфемным стыку перад суфіксамі, якія пачынаюцца на [с], актыўнымі з’яўляюцца працэсы асіміляцыі і наступнага сцяжэння гукаў: *гарадскі* [гарацк’і], *канадскі* [канацк’і], *шведскі* [швецк’і] і інш. Пры суфіксальным утварэнні можам назіраць накладанні матэрыяльна супадальных кампанентаў кораня і суфікса (*мінскі* – *Мінск*+*ск*+*і*, *віцебскі* – *Віцебск*+*ск*+*і*).

Фанетычныя працэсы накіраваны на палягчэнне вымаўлення, іх інтэнсіўнасць абумоўлена многімі фактарамі, часта яны выклікаюць рэдукцыю (сцісканне) форм слоў ці спалучэнняў слоў. Рэдукаваныя формы з’яўляюцца натуральнымі. Як правіла, змены, рэдукцыя закранаюць частотныя адзінкі вуснага маўлення, што не перашкаджае моўцу і суразмоўніку паразумецца. Людзям, для якіх беларуская мова з’яўляецца няроднай, важна навучыцца разумець носьбіта з любой манерай маўлення, каб ажыццявіць з ім камунікацыю. Разуменне фанетычных працэсаў, якія адбываюцца ў вусным маўленні, з’яўляецца важным у адэкватным апісанні сучаснага жывога вуснага маўлення пры распрацоўцы праграм па аўтаматычным распазнанні і сінтэзе маўлення, аўдыявізуалізацыі маўлення, фарміраванні моўных фондаў, наладжванні “дыялогу” паміж камп’ютарам і чалавекам і інш.